

343 966

ЛЕКЦІЇ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ЗАОЧНИКІВ
ПЕДАГОГІЧНИХ і УЧИТЕЛЬСЬКИХ
ІНСТИТУТІВ

Євген КИРИЛЮК

ІВАН ФРАНКО

„РАДЯНСЬКА ШКОЛА”
1949

УПРАВЛІННЯ ПЕДВИШІВ ТА ПЕДУЧИЛИЩ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ ЗАОЧНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ОСВІТИ

Євген КИРИЛЮК

ІВАН ФРАНКО

ЛЕКЦІЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ЗАОЧНИКІВ
ФАКУЛЬТЕТІВ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ
ПЕДАГОГІЧНИХ І ВЧИТЕЛЬСЬКИХ
ІНСТИТУТІВ

ДЕРЖАВНЕ
УЧБОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
Київ — 1949 рік

639/11

Кабінет франкознавства
ЛДУ ім. Ів. Франка
Тел. № ~~3771~~

373566

Редактор Ю. С. Кобилецький Техредактор Л. І. Клименко
Коректор К. А. Литвинчук

МП УССР. Кирилук «Іван Франко». Лекція для студентів-заочників факультетів язика и літератури педагогічних и учительських інститутів (на українському языке).

БФ 02460. Зам. № 401. Видавн. № 2098. Тираж 3000. Друк. арк. 2,5
Видавн. арк. 2,3. Формат паперу 54 x 84 1/16. Підписано до друку
20/VII 1949 р.

Друк. ви-ва Радянська школа*.

ІВАН ФРАНКО

У дожовтневій українській літературі Іван Франко — одна з найбільших, найвеличніших постатей після Шевченка. Михайло Коцюбинський, що був близько знайомий з письменником, так малював його зовнішній образ:

«Невеликий, хоч сильний муштина. Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, в лініях бороди щось енергічне, уперте. Рудувате волосся непокірливо гнеться, вуси стирчать. Скромно одягнений, — він тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить — і вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, з його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об кремінь і сипле іскри».

Іван Франко був одним з найвидатніших представників демократичного напрямку в українській літературі після Шевченка. Письменникові довелося працювати й боротись у надзвичайно складній обстановці в економічно й політично відсталій Галичині, що була на той час колонією Австро-Угорської імперії. Відомо, що хоч яким жорстоким було гноблення царизмом східної України, перебування її в складі Росії відіграло прогресивну роль у розвитку української економіки. Українські землі, приєднані до Росії, набагато випередили в своєму економічному розвитку ті землі, що ввійшли до складу Австро-Угорщини.

Класова боротьба між селянством і шляхтою, а далі пролетаріатом і буржуазією була ускладнена в Галичині тим, що Галичина була по суті колонією, з якої австрійська метрополія висмоктувала всі соки. Товариш Сталін на XII з'їзді партії так характеризував систему національного гноблення в Австрії: «Австрійці наблизили до себе поляків, давали їм привілеї, щоб поляки допомогли зміцнити австрійцям свої позиції в Польщі, і за це давали полякам можливість душити Галичину. Це особлива, суто австрійська система — виділити деякі національності і давати їм привілеї, щоб відтак впоратися з іншими»¹.

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. V, стор. 255.

Як революційний демократ Франко боровся проти всіх сил реакції: цісарської монархії, польської шляхти, угорської галицько-української буржуазії, «москвофілів» і «народовців».

М. Коцюбинський у рефераті про Франка дав убивчу характеристику ідейно-політичної атмосфери в Галичині в кінці 60-х і на початку 70-х років:

«...галицька інтелігенція займалася високою політикою, а та політика зводилась до того, щоб як-небудь запобігти ласки правительства, що-небудь, хоч дрібницю, випросить у нього. Це була політика рабів. Ідея абсолютизму, бюрократичне «чинопочитаніє», затхлість, байдужість до живих народних інтересів, повне безсилля в духовній сфері, схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання — от чим характеризується тодішня, навіть краща, частина галицької інтелігенції».

Франко, як і Шевченко, вийшов з народу, все своє життя був зв'язаний з народом і вважав за свій обов'язок служити йому. Відповідаючи на привітання під час святкування 25-річного ювілею його діяльності, письменник казав:

«Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почуваю себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові!.. Головну вагу клав я завжди на здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі і національні права».

В силу несприятливих історичних умов Галичина протягом століть була відірвана від східної України і від Росії. «Народовці», виходячи з націоналістичних міркувань, цілком свідомо намагалися ізолювати розвиток культури в Галичині від російських впливів загалом. «Москвофіли» культивували штучне «язичіє» — мішанину української, російської і церковно-слов'янської мов, намагалися ізолювати Галичину від впливів передової російської культури. Галицьку молодь виховували в школах на німецьких і польських зразках. Доступ до російської прогресивної літератури був всіляко утруднений. Можна навести для прикладу такий факт: у львівському студентському журналі «Друг», в якому гімназистом почав друкуватися Франко, в цей же час вміщено «Піс, розказ Івана Тургенева», з такою приміткою: «З німецького

перевёл Антон Переплис». Отже, оповідання І. Тургенева перекладено на галицьке «язичіє» не з російського оригіналу, а з німецького перекладу.

Іван Франко, переборюючи всі труднощі й перешкоди, знайомився з творами російської літератури в оригіналі. Особливу роль в ідейно-художньому розвитку письменника відіграли твори російських революціонерів-демократів: Белінського, Герцена, Чернишевського, Добролюбова, Некрасова, Салтикова-Щедріна.

Показуючи різницю між впливами на галичан творів західноєвропейських і російських письменників, Франко підкреслював роль останніх, як ідейних збудників у напрямку демократизму й гуманізму: «Коли твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених» (підкреслення Франка). Письменник мав на увазі твори Тургенева, Толстого, Салтикова-Щедріна, Успенського, Решетнікова, Некрасова та ін.

Досліджуючи спадщину Шевченка, популяризуючи її серед широких народних мас, Франко продовжував і розвивав далі революційно-демократичні традиції великого поета.

Світогляд Франка мав матеріалістичну основу і, не вважаючи на певні суперечності й вагання, що зумовлені були відсталістю Галичини, мав революційно-демократичну спрямованість. Письменник був послідовним атеїстом і провадив рішучу боротьбу проти клерикалізму, попівщини.

Після революції 1848 р. в художній літературі Галичини, не вважаючи на певне кількісне зростання, досить значний розвиток журналістики, преси, панувала реакція, відчувався ідейний застій. Це дало підставу Коцюбинському в рефераті про Франка дуже різко кваліфікувати стан літератури в Галичині: «Що б ви не взяли до рук з тодішньої літератури, — скрізь реакційний дух, мертвота...»

Проте для правильного розуміння літературного процесу в Галичині та Буковині слід нагадати про діяльність талановитого письменника О.-Ю. Федьковича, а також про друківання в Галичині деяких творів Марка Вовчка, Панаса Мирного та інших письменників східної України,

що мали прогресивний вплив і на розвиток галицької літератури, зокрема на Франка.

Літературна й наукова діяльність Франка набрали дуже широкого розмаху — він був поетом, прозаїком, драматургом, перекладачем, критиком, літературознавцем, фольклористом, істориком, економістом, публіцистом і популяризатором.

Народився Іван Якович Франко 27 серпня 1856 року в с. Нагуєвичі, Дрогобицького повіту, в родині сільсько-го коваля. Учився він у школі в с. Ясениця Сільна, а потім у «нормальній» школі та гімназії у Дрогобичі. Цей період життя письменник відтворив згодом в автобіографічних оповіданнях («У кузні», «Злісний Сидір», «Малий Мирон», «Під оборогом», «Олівець», «Schönschreiben», «Отець гуморист», «Гірчичне зерно», «Борис Граб» та ін.) Проте сам автор у передмові до збірки «Малий Мирон» застеріг, що не можна всі ці художні твори, в яких мають місце значні елементи типізації, творчого домислу, розглядати як суто автобіографічні.

Франко рано втратив батька й матір, але вітчим і мачуха дали йому змогу продовжувати освіту. У школі й гімназії, неважаючи на те, що викладава мова була спочатку німецька, а потім польська, він учився добре, багато читав поза школою творів західноєвропейської, польської, української, і особливо російської (Гоголя, Л. Толстого, Тургенєва та ін.) літератури. Велике враження справив на нього «Кобзар», — він знав майже всю книгу напам'ять. З малих літ полюбив Франко народну творчість, пізніше почав її збирати і досліджувати.

Діяльність Ів. Франка припадає на той період, коли передова думка в Росії під гнітом царизму жадібно шукала, за визначенням В. І. Леніна, правильної революційної теорії. Російський народ, як наймогутніший слов'янський народ дав на цей час найвизначніших представників революційно-демократичної думки, що мали колосальний вплив і на Галичину.

Літературну діяльність Франко почав 1868 р., пробуючи свої сили в різних жанрах, але перші його оригінальні й перекладні спроби не збереглися. Починає він друкуватися лише в 1874 р. в львівському студентському журналі «Друг».

Наступного року письменник вступає на філософський факультет Львівського університету і бере участь у роботі студентського так званого «Академічного круж-

ка», що перебував під впливом «москвофілів». В органі гуртка «Друг» він друкує поезії, переклади, романтичну повість «Петрії і Довбушуки», деякі літературно-критичні та публіцистичні роботи. Окремо вийшла збірка поезій «Баляды и рассказы» (1876).

В ці роки починає формуватися матеріалістичний світогляд і революційно-демократичні суспільно-політичні погляди Франка. У розвитку філософських і суспільно-політичних поглядів письменника можна накреслити в основному два періоди: перший від 1876 р. і кінчаючи серединою 90-х років, другий — від половини 90-х років і до кінця життя.

Відкриті листи Драгоманова до редакції «Друг» відіграли прогресивну роль в ідейному розвитку письменника. У трьох відкритих листах Драгоманова піднесені були актуальні питання галицького політичного й культурного життя. В них критикувалась реакційна роль проводирів галицької буржуазно-шляхетської інтелігенції, яка мала значний вплив на студентську молодь. Листи закликали вивчати передову російську літературу й критику:

«...прочтите вы хорошенько Пушкина, Лермонтова и Гоголя с Белинского статьями о них, — Тургенева, Островского и Достоевского со статьями о них Добролюбова, да после этого уже судите о русской литературе...»

Посилаючись на Шевченка й Марка Вовчка, Драгоманов закликав мелодь стати ближче до народного життя, звернутися до джерел української народної мови й творчості.

Франко з захопленням читав «листи» Драгоманова. Проте згодом в своєму ідейному розвитку він пішов значно далі й почав критично ставитись до Драгоманова. В одному неопублікованому листі вже після смерті Драгоманова він висловився так:

«Без сумніву великий вплив мав на мене покійний Драгоманов, але вплив дуже *sui generis*¹, більш негативний, як позитивний. Спеціально, як белетрист, я майже нічого не скористав від нього; він, бачилось, не звертав уваги на мою белетристику, а коли де на що й то тільки лаючись. Посередньо й безпосередньо він пер мене до публіцистики, але й тут не любив думок інших, крім своїх власних. Резюмуючи все, що лишилось мені в пам'яті з його впливу, я сказав би, що він не був для мене

¹ Своєрідний. Ред.

батьком, добрим, ласковим і виrozumілим на хиби про- водиром, а радше батоґом, що без милосердя, не раз не- справедливо, а завжди боляче цвіґав мене. Це була важ- ка школа, тяжша як у дроґобицьких Василіян».

Неправильною є думка, поширена в свій час у фран- кознавчій літературі, ніби студенти, об'єднані навколо журналу «Друг» почали цікавитись російською літерату- рою тільки після появи відкритих листів Драґоманова. В автобіоґрафічному листі Франка до Драґоманова яс- но сказано: «З ваших листів до редакції «Друг» я вичи- тав лиш тільки, що треба знайомитись з сучасними писа- телями, і кинувсь читати Золя, Флобера, Шпільґаґена, так як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенева та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена і т. ін.» (підкреслення наше). Отже, сам письменник зазначив, в якій послідовності він почав знайомитись з російськими письменниками. На цей період припадає і перше знайом- ство з «Капіталом» Маркса.

Злам знаходить вияв і в творчості молодого письмен- ника — від пасивного романтизму він переходив на по- зиції критичного реалізму (поезія «Наймит», цикл «Бо- рислав», оповідання «Лесишина челядь» та інші).

У 1876 році Іван Франко стає членом редакції журна- лу «Друг», віднині — органу радикально-демократичної молоді, друкуючи тут переклади з Салтикова-Щедріна зі своїми передмовами, рецензію на роман Тургенева «Новь» та ін. Діяльність гуртка демократичної молоді непокоїть галицьку реакцію. На Франка пишуть доноси в австрій- ську поліцію. Незабаром, 1877 р., всі члени редакції жур- налу «Друг», серед них і Франко, були заарештовані. Письменника засуджено на шість тижнів ув'язнення, а прсидів він фактично майже вісім місяців. По виході з тюрми Франко опинився в атмосфері громадського бой- коту з боку всієї реакційної суспільності. Частково цю обстановку відтворено в оповіданні «Моя стріча з Олек- сою».

Перший арешт не зломив Франка, навпаки, він одвер- то включається до робітничого і соціалістичного руху Галичини. Разом з Павликом він входить до складу «Ро- бітничого Комітету», стає редактором польської робітни- чої газети «Ргаса» («Праця»), знайомиться з побутом і умовами праці робітників Львова, Дроґобича, Бори- слава, веде пропаґандистську роботу в робітничих гуртках самоосвіти, викладає в них політекономію, укладає попу-

лярний підручник на основі праць Чернишевського, Мілля й Маркса, пише польською мовою агітаційну брошуру — «Катехізм економічного соціалізму», посилаючись на Маркса.

Одночасово письменник видає разом з Павликом журнал українською мовою «Громадський друг» (1878). Після конфіскації перших двох чисел назву було змінено на «Дзвін», а потім на «Молот», але й ці числа також були конфісковані. Причиною конфіскації був революційно-демократичний напрямок усіх названих видань. У журналі «Молот» письменник виступив зі статтею «Література, її завдання і найважливіші ціхи», спрямованою проти ретроградних націоналістичних поглядів «народовського» органу «Правда». У «Правді» надруковано редакційну статтю «Сьогочасне літературне прямування», автором якої був І. Нечуй-Левицький. Франко глибоко й переконливо розкрив усю шкідливість поглядів, висловлених у статті, зокрема ототожнювання передової російської літератури з царською державою, царським урядом:

«Розуміється, — держава московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку свободну думку — одне діло; а література російська з Гоголями, Белінськими, Тургенєвими, Добролюбовими, Пісарєвими... Решетніковими та Некрасовими — зовсім друге діло».

Говорячи про російську літературу, Франко розумів найбільш передову, чесну її частину і відкидав реакційну писанину Каткових і слов'янофілів.

Видаючи переклад статті Д. Пісарєва «Пчелы», Франко пише невелику передмову, в якій дає огляд російської демократичної критики, починаючи від Белінського, «геніального батька новішої критики», і далі до Добролюбова й Чернишевського. Добролюбова він особливо цінує за те, що той стояв «на ґрунті чисто суспільнім», оцінював белетристичні твори з погляду правдивості відображення явищ дійсного життя, а не з погляду абстрактних законів естетики.

Франко пильно вивчає теоретичні праці Чернишевського і пише в листі до Павлика 1879 р.:

«Я знов по цілих днях упиваюся економією Чернишевського. Що за шкєда, що огромної часті його статей не видано, т. е. не передруковано з «Современника». Се золото, не статті».

Глибоко студіює він і праці Маркса та Енгельса. Один розділ з «Капіталу» і деякі розділи з «Анти-Дюрінга»

письменник переклав на українську мову для того, щоб видати їх окремими брошурами, і написав передмови, в яких підкреслював велике значення цих робіт.

Але до розуміння головного в марксизмі — історичної ролі пролетаріату Франко не дійшов. Про свої політичні погляди в часи першого арешту він писав в автобіографічному листі: «Я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий».

Орієнтуючись на селянство і радикально-демократичну інтелігенцію, він не піднісся до розуміння провідної історичної ролі робітничого класу як керівника трудящих мас у боротьбі за буржуазно-демократичну, а далі й соціалістичну революцію. Причину цього слід шукати в економічній і політичній відсталості Галичини, де робітничий клас тільки почав народжуватись. Класова позиція Франка виявилася у такому програмовому документі, як «Чого хоче «Галицька робітницька Громада» (1881). В ній сказано таке:

«... в недовгій часі можемо надіятися, що й у нас в Галичині буде впорядкована явно «Громада (партія) робітницька» з робітників руської, польської, єврейської, і всякої другої живучої народності, сільських і міських. Тільки така громада може збудити живий рух серед нашого робучого люду, може живо ширити нові думки по всіх усюдах, може єднати силу і працю всіх робучих людей...»

Одним із основних пунктів програми був такий:

«Щоб уся земля з лісами і пасовиськами, ріками й озерами належала до тих громад, котрі на них працюють, а так само, щоб усі фабрики та заводи належали до тих робітників, що в них роблять».

Уся програма доводить, що під «робучими людьми» слід розуміти і селянство і робітників (пролетаріат).

Незабаром, 1880 р., письменник був заарештований вдруге. Три місяці протримали його в Коломийській тюрмі і етапом відправили на батьківщину. Арешт Франка був зв'язаний з процесом селян, обвинувачених у виступах проти цісарської влади. Участь письменника в селянському русі доведена не була, хоч у селян при трусі знайшли і «Громадський друг» і «Дзвін».

Повернувшись до Львова, Франко знов бере участь у робітничому русі, містить статті в газеті «Ргаса», укладає соціалістичну програму польською мовою.

Надзвичайна матеріальна скрута змушує його виїха-

ти в рідне село Нагуєвичі, де він працює в сільському господарстві і одночасово провадить велику наукову, літературну і публіцистичну діяльність. Твори Франка друкуються в журналі «Світ», що виходив у той час у Львові (1881—1882). Тут, зокрема, вміщено «Причинки до оцінення поезії Тараса Шевченка» (один з розділів звався «Темне царство»), статті про Салтикова-Щедріна, історика російської літератури Пипіна та ін.

Франко перекладає і видає зі своєю передмовою «Фауст» Гете. Дуже великий інтерес являє собою перший варіант передмови, який не був свого часу надрукований через свій революційний зміст, але зберігся в архіві письменника. Починаючи передмову словами Белінського: «У нас нема літератури», Франко глибоко розкриває суспільні причини недолугості, відставання галицької літератури: «Гнила «суспільність», — писав Франко, — не видасть собі здорових та сміливих заступників, писателів, поетів, а хочь би такі чудом божим явились, вона не прийме їх, відтрутить їх, або, що гірше, затопче, оглушить». Такі сміливі думки — революційний виклик реакційним колам — і були, очевидно, причиною того, що стаття світу не побачила.

Після упадку «Світу», не маючи власного видання, Франко змушений був узяти участь в органах «народовців» — у газеті «Діло» та журналі «Зоря». Проте співробітництво з буржуазними лібералами, галицько-українськими націоналістами не могло тривати довго. Дійсно, 1886 р. Франко був усунений з редакції «Зорі».

Двічі виїжджав письменник до Києва (1885—1886), намагаючись здобути грошову підтримку від київської «Громади» на видання власного журналу. Але київські буржуазні ліберали й націоналісти, одностайні «народовці», спочатку пообіцяли підтримати Франка, передали зрештою гроші народовській «Зорі».

1887 р. вийшла з друку збірка його поезій «З вершин і низин» — підсумок десятилітньої праці, найвидатніше явище в українській поезії після смерті Шевченка. Того ж року Франко починає систематично працювати в польській прогресивній пресі, друкуючи тут багато статей про українську і російську літературу. 1889 р. письменник був утретє заарештований разом з групою київських студентів, що приїхали в екскурсію до Галичини, і просидів у тюрмі два з половиною місяці. Заарештованих обвинува-

чували в тому, що вони нібито хотіли відірвати Галичину від Австрії і приєднати її до Росії.

Провідним у діяльності письменника на цьому етапі була її революційно-демократична спрямованість. Письменник провадить рішучу боротьбу проти реакції, проти українського буржуазного націоналізму. Цікава з цього погляду стаття «Формальний і реальний націоналізм», спрямована проти націоналістичних виступів у народовській «Правді» Кеніського і самої редакції. Стаття була призначена для «Правди», але не надрукована в ній. Заперечуючи твердження націоналістів, письменник всіляко підкреслював благодотворний вплив прогресивної російської культури на Україну, на українських письменників: «...Народ московський витворив життя духовне, літературне і наукове, котре також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну і на нас».

У своїй літературній творчості Франко зміцнюється на позиціях критичного реалізму. Лірика поета має переважно громадянський, бойовий зміст; оповідання й повісті — викривальний, дійовий характер; нещадна його сатира дошкульно б'є по галицькій реакції. 1890 р. вийшла з друку велика збірка його оповідань під назвою «В поті чола» з передмовою М. Драгоманова.

У 90-х роках загострюється боротьба письменника з галицьким реакційним оточенням. Лідери «народовців» укладають у цей час угоду з представником австрійського цісарського уряду графом Бадені і польською шляхтою про солідарність з політикою Австрії в Галичині. Бадені обіцяв за це зробити ряд дрібних поступок галицькій націоналістичній буржуазії. «Народовці» проголосили угоду 1890 р. «новою ерою» у своїх взаєминах з польською шляхтою і цісарським урядом. Іван Франко провадив найрішучішу боротьбу проти «нової ери», справедливо вважаючи її прямою зрадою інтересів широких мас населення Галичини.

Наукові праці Франка здобули популярність і поза межами Галичини. Але письменник не мав змоги свого часу закінчити університет, а для того, щоб захистити докторську дисертацію, йому потрібно було мати диплом про вищу освіту. Боротьба політична тривала й на полі «чистої» науки. Перші дві теми, обрані Франком, не сподобалися його політичному противникові, «народовцеві» проф. Огоновському. Франко змушений був податися до Відня і тут під керівництвом відомого вченого філолога

Ватрослава Ягіча захистив дисертацію на тему «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія», здобувши ступінь доктора філософії.

1894 р. Франко мав намір викладати у Львівському університеті. З великим успіхом прочитав він пробну лекцію на тему «Наймичка» Шевченка, але спільними зусиллями українських націоналістів (зокрема Грушевського, Барвінського, Олександра Колесси та ін.), цесарської влади і польської шляхти видатний учений не був допущений до викладання в університеті.

В цей час письменник мав змогу видавати власний журнал «Жите і слово» (1894—1897), в якому друкує свої літературні, наукові і публіцистичні твори. В журналі беруть також участь Драгоманов і Леся Українка. Рецензуючи в журналі книжку одного націоналіста і заперечуючи його націоналістичні погляди, Франко доводить, що «політична самостійність України можлива і в зв'язку з Росією, при феодальній її устрії, а економіка України вимагає такої єдності». Письменник вказував на значний вплив революційно-визвольних ідей на російську літературу й критику. Ці ідеї знаходили також «особливо податний ґрунт на Україні, найпаче лівобережній».

Спочатку «народовці» не приймали Франка в дійсні члени Наукового товариства ім. Шевченка і тільки згодом дістав він змогу містити свої наукові праці у виданнях товариства.

Три рази висували кандидатуру письменника під час виборів до райхсрату (державної ради — австрійського парламенту) і галицького сойму (1895, 1897, 1898 рр.). У виборчій відозві, зверненій до селян, писалося про Франка: «Він хлопський син, вихований у чорній біді, на чорнім хлібі, на несоленій капусті. Ціле життя своє боронив Іван Франко хлопські справи...» Проте, в наслідок урядового терору, зловживань і різних виборчих махінацій, обрано було не селянського кандидата, а шляхтичів.

Працювати Франкові взагалі доводилося серед ворожого середовища. Після деяких його виступів в пресі 1897 р. проти нього почали шалену кампанію польські буржуазні націоналісти. В тому ж році в одній автобіографічній замітці Франко виявив своє обурення проти галицько-української угодовської інтелігенції. Почалась кампанія проти Франка і з боку галицько-українських націоналістів. В їхній газеті «Діло» з'явилась стаття «Смутна поява», автор якої закидав Франкові порушен-

ня патріотичних обов'язків. Письменник дав гідну відповідь цим псевдопатріотам і в своєму журналі «Житє і слово», і в ряді поезій «Україна мовить», «Сідоглавому» (поет мав на увазі лідера «народовців» Ю. Романчука). Псевдопатріотизмові галицько-українських націоналістів Франко протиставляв справжній демократичний патріотизм, любов до скривдженого й поневоленого народу, поєднану з любов'ю до трудящих інших націй.

Боротьба проти польських і галицько-українських націоналістів утруднила становище письменника, але разом з тим зросла його популярність серед прогресивної молоді, в народних масах. Це засвідчив 25-літній ювілей літературної діяльності Франка. М. Павлик видав бібліографію творів письменника. В альманасі «Привіт д-ру Іванові Франкові в 25-літній ювілей його літературної діяльності» (1898) взяли участь і письменники східної України, зокрема Леся Українка, Карпенко-Карий та інші. Тільки буржуазно-націоналістична преса замовчала ювілей великого письменника.

У добу імперіалізму загострюються класові суперечності, посилюється розшарування селянства, активізується націоналістична буржуазія. Разом з тим посилюється робітничий рух, все більшого поширення в масах трудящих набуває найбільш передова, найбільш прогресивна ідеологія революційного пролетаріату — марксизм-ленінізм.

У другому періоді своєї діяльності Іван Франко, спираючись головним чином на селянство та інтелігенцію, не зміг стояти на рівні найбільш передових ідей свого часу. Більше того, в деяких своїх працях він відходить і від попередніх революційно-демократичних позицій. Саме в часи, коли в Галичині починається соціал-демократичний рух, Франко виступає проти марксизму в статті «Соціалізм і соціал-демократія» (1897), в передмові до збірки «Мій Ізмарагд» (1898) і в рецензії на книгу народника Фаресова «Народники і марксисты» (1899).

Письменник висловлював інколи помилкові, хибні погляди і в національному питанні. Одне з його помилкових тверджень викликало критичне зауваження В. І. Леніна. Ще перед першою імперіалістичною війною В. І. Ленін законспектував книгу С. Щоголева «Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма» (К., 1912), давши їй чітку політичну, різко негативну оцінку. Законспектувавши одне місце, цитоване Щоголе-

вим з книги Франка «Молода Україна» (Львів, 1910), В. І. Ленін відзначив його реакційний характер («Ленинський збірник», ХХХ, М., 1937, С. 11).

Цитата, наведена Щоголевим і законспектована Леніним, взята зі статті «З кінцем року», вперше надрукованої 1896 р. в журналі «Житє і слово», а згодом передрукованої у збірці «Молода Україна». В тому місці, яке законспектоване В. І. Леніним, Франко висловлював жаль, що українська молодь (Желябов, Кибальчич та інші) гинула в боротьбі з царатом, а не боролася за національне визволення України; Франко не розумів того, що боротьба проти самодержавства тим самим сприяла й національному визволенню українського народу.

Суперечності у світогляді, суспільно-політичних поглядах Франка позначились частково і на його творчості (у збірках поезій «Зів'яле листя» і «Із днів журби»). У деяких прозових творах помітна тенденція до мирного розв'язання соціальних антагонізмів («Перехресні стежки», «Великий шум»).

Але навіть і в цьому періоді, коли виразно виявились суперечності в суспільно-політичних поглядах письменника, творчість його зберігає прогресивний характер. Переклади творів Франка на російську мову друкуються в тих самих номерах журналів «Новое слово», «Жизнь», що й праці В. І. Леніна. Листування письменника з перекладачами доводить, що він був обізнаний зі змістом журналів, отже читав такі твори Володимира Ілліча Леніна, як «К характеристике экономического романтизма», «Капитализм в сельском хозяйстве». Хоча Ів. Франко і не зумів зв'язати дальший розвиток марксизму з теоретичною і політичною діяльністю В. І. Леніна, все ж відчув на собі вплив російської революційної демократії. Так, коли раніше він закликав беззастережно вчитися на творах Г. Успенського, то в некролозі російського письменника 1902 р. виявилось критичне ставлення до народницької філософії:

«Одначе, коли розглянути справу науково, то його філософія т. зв. «народництва»... не тільки в Західній Європі, але також і в Росії, тут головно завдяки соціал-демократичній критиці, ця філософія належить до поглядів вже подоланих».

Пильно стежачи за подіями революції 1905 року в Росії, Франко відгукнувся на них цілим рядом своїх тво-

рів. Статтю «Нова історія російської літератури» він закінчував словами:

«Пишемо ті слова в хвилі, коли вість про остаточний упадок російського автократизму, найтяжчого ворога такої російської літератури, радісним подихом колише серцями всієї цивілізованої людськості, і ми певні, що той подих нової свободи буде початком нової, світлішої ери російської літератури».

Бойовим незгасимим запалом, свідомістю того, що повороту до старого нема, перейнято поезію «Конкістадори»:

До відважних світ належить,
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, кращу віти(з)ну!

Палким відгуком на революцію є й поема «Мойсей» — один з найкращих поетичних творів Франка.

Коли в Петербурзі заарештовано великого пролетарського письменника М. Горького, Франко пише статтю-протест, даючи високу оцінку його творчості.

Так само і російська передова громадськість виявляє великий інтерес до особи й творчості українського письменника. Знаменною є участь в ювілейному збірнику «Привіт Іванові Франкові...», виданому на відзнаку сорокаріччя літературної діяльності Франка (Л., 1916), таких видатних представників російської культури, як Горький і Короленко, твори яких надруковано в оригіналі, а також представників чеської і болгарської літературної громадськості.

Зростає авторитет Франка і серед українських письменників і вчених східної України. Це знайшло вияв, зокрема, у рефераті, прочитаному 1908 р. в Чернігові М. Коцюбинським. 1906 р. рада Харківського університету надала Франкові почесний ступінь доктора російської словесності. Редакція «Энциклопедического словаря» Брокгауза й Єфропа саме Франкові доручила написати синтетичний огляд історії української літератури від найдавніших часів, кінчаючи сучасністю. Стаття ця з'явилася 1904 р. у 81 півтомі («Южнорусская литература»).

1908 р. здоров'я Франка різко погіршилось. Проте і в такому тяжкому стані він продовжував працювати. 1910 р. вийшов скремим виданням його «Нарис історії

українсько-руської літератури до 1890 року». Помер письменник 28 травня 1916 р. у Львові.

Перші літературні спроби Франка не збереглися. Твори його, друковані в журналі «Друг» 1874—1875 рр., мали романтичний характер. Далекі від реальної дійсності, писані «язичієм», вони витримані в дусі «москвофільської» традиції, що була тоді міцною в галицькій літературі.

У переході письменника на позиції критичного реалізму значну роль відіграло знайомство з творами російської літератури (Гоголь, Тургенєв, Л. Толстой), а особливо з письменниками-демократами (Чернишевський, Добролюбов, Герцен, Некрасов, Салтиков-Щедрін, Помяловський, Решетніков).

Бувши глибоким, прекрасним знавцем російської культури, Франко чітко розрізняв в ній явища передові, прогресивні від явищ реакційних. І саме цим, передусім, русофільство письменника докорінно відрізнялось від консервативного «москвофільства»: «Ми любимо, — писав він у полеміці з молодими «москвофілами», — в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та тільки відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, назадняцтва та ненависті, сплоджених довговіковою важкою історією та культурним припізненням Росії. І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу. І се міцна, тривка і світла основа нашого русофільства».

Франко вивчає твори письменників демократичного напрямку, високо їх оцінює, перекладає на українську мову. В одному з листів до Павлика він так говорить про російських письменників-демократів Решетнікова і Помяловського: «Такі реалісти, по-моєму, стоять щирим чуттям і чесним значенням, хоть і не талантом вище наших преславних Бальзаків, Флоберів та Жорж Зандів...»

Франко був широко обізнаний також з західноєвропейськими літературами, особливий інтерес виявляючи до творчості Еміля Золя й Генріха Гейне. Великий діапазон лектури, літературних інтересів знайшов вияв і в його перекладницькій діяльності: письменник переклав понад 60 європейських авторів.

Продовжуючи в українській літературі традиції революційної політичної поезії Шевченка, Франко розумів нові особливості доби і був новатором як у галузі ідей, так і в галузі форми. Це споріднює його з усіма представниками демократичної української літератури: Пана-

Зуб. № 373966, 39¹¹

сом Мирним, Грабовським, Лесею Українкою, Коцюбинським та ін.

Великий Каменяр був поетом з покликання:

Кожна пісня моя
Віку мого день,
Протерпів її я,
Не зложив лишень.

Його поезія вражає багатством ідей, тем, сюжетів і форм. Своєю творчою практикою стверджує Франко високу ідейність мистецтва, стверджує поезію громадянську, народжену в політичній боротьбі, поезію широких соціально-філософських узагальнень.

Перша збірка його віршів «Баляди и розказы» (1876), як і вірші, що не увійшли сюди, але надруковані в «Друзі», як уже зазначалось, були даниною пасивному романтизмові, хоч і в них уже можна знайти реалістичні паростки. Поетичні твори цього періоду мають лише історико-літературне значення. Під кінець свого життя Франко виправив мову перших, писаних «язичієм» літературних спроб і видав їх збіркою «Із літ моєї молодості» (1914).

Злам у творчості поета стався у середині 70-х рр., коли Франко своє поетичне слово ставить на службу революційно-визвольній боротьбі. Після «Кобзаря» Шевченка і до появи найбільш дозрілих творів Лесі Українки збірка «З вершин і низин» (1887) була найвизначнішим явищем української поезії. Як зазначив Франко в листі до Павлика він мав своїм завданням «Показати нашим людям першу спробу реальної, на живих фактах опертої і реальними способами обробленої поезії».

У 1893 р. збірка була доповнена й видана вдруге. Вона складається з переднього слова, розділів: „De profundis“, (з глибини), «Профілі і маски», «Сонети», «Галицькі образки», «Єврейські мелодії», поеми «Панські жарти» і трьох легенд. Перші три розділи поділяються ще на цикли: перший — «Гімн», «Веснянки», «Осінні думи», «Скорбні пісні», «Нічні думи», «Думи пролетарія», «Excelsior» (вище), другий — «Поезія», «Поет», «Україна», «Картка любові», «Знайомим і незнайомим», «Зів'яле листя», «Оси», третій — «Вольні сонети», «Тюремні сонети».

Ліричні поезії, що увійшли в збірку, кличуть до активної громадсько-політичної визвольної боротьби, стверджують революційно-демократичний світогляд і світосприймання.

Поет не тільки розриває з ліберальними традиціями в галицькій літературі, з їх орієнтацією на прикрашування дійсності, але й оголошує їм боротьбу. У сатиричній поемі «Хлібороб» Франко пародіює галицького поета Миколу Устияновича. Реакційну філософію, мистецтво, загалом ідеологію, що утверджувала тодішню дійсність, поет таврує в поезії «Ідеалісти». Він бореться з тенденціями «чистого мистецтва», з міщанською заскорузлістю, з консервативною обмеженістю «рутенців» і «москвофілів», відверто славить революційно-демократичну боротьбу — і в формі безпосередньої декларації («Гімн» — «Вічний революціонер», «Товаришам з тюрми», «На суді»), і в формі поетичної алегорії («Каменярі», «Беркут», «Ідилія»), в образах природи втілює символи соціального антагонізму, трактує їх як заклики до змагання за перемогу народу («Веснянки», «Гримить», «Земле моя, всеплодющая мати», «Гріє сонечко»).

Чимало поезій написано Франком на патріотичні мотиви. Патріотизм поета має яскраво виявлений революційно-демократичний характер. Любов до України, до її народу поєднується в нього з інтернаціональним почуттям — любов'ю до всіх трудящих, пригноблених, «до всіх, що ллють свій піт і кров, до всіх, котрих гнетуть окуви» («Моя любов»). Франко вірить у світле майбутнє України, звільненої від колоніального гніту і об'єднаної в єдиній державі («Розвивайся ти, високий дубе»).

«Тюремні сонети» являють собою гострий політичний протест проти гнобительського режиму цісарської Австрії — цієї «тюрми народів». Обидва цикли «вольних» і «тюремних» сонетів є цікавим прикладом трансформації жанру — надання старій традиційній формі нового ідейного змісту.

У багатьох ліро-епічних поезіях поет змальовує тяжке життя галицького селянства, придушеного залишками панщини, кріпосницького ладу. Межа для Франка — символ приватної власності, корінь зла, причина постійного ворогування батька з сином, сусіди з сусідою («Наймит», «Гадки на межі», «Гадки над мужицькою скибою»). Хоча об'єднання господарств було утопією в умовах капіталістичного ладу, але Франко сягав своєю мрією в далеке майбутнє, розуміючи, що порятунок біднішого селянства — в об'єднанні вузьких смужок у велике, спільне господарство:

Зложитися полем до купи обом,
Зложигнсь хатами, знаряддям, тяглом,
І може для них се єдина рада.

Вся збірка перейнята революційно-демократичним гуманізмом. У той час, як у галицькій поезії почали вже з'являтися перші прояви декадентства з його крайнім індивідуалізмом, містикою, песимізмом, Франко незмінно зберігає віру в народ, в людину. Він писав у незакінченій поемі «Нове життя»:

Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.
Я твердо вірю в труд його могучий,
В ті мільйони невсипущих рук.
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночі горя й мук.

Поет усвідомлює єдність інтересів трудящих незалежно від їхньої національності (особливо знаменні з цього погляду вірші: «Моя любов», «Ляхам», цикл «Єврейські мелодії»), наближається до правильного розуміння причин соціального лиха. Так, у поезії «Не люди наші вороги» Франко проголошує:

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами.

На політичній ліриці Франка виразно позначилось вже знайомство з деякими ідеями наукового соціалізму («Гімн», «Думи пролетарія», «Excelsior», «Товаришам з тюрми»).

Поет кличе рвати пута визиску й поневолення, готуватися до збройної боротьби за повалення цісарського ладу:

Приїдесь за правду твердо стати
Хлоп в хлопа і плече в плече,
Приїдесь на ворога стріляти
І кров рікою потече.

(«Гриць Турчин»).

Франко боровся не лише з цісарським ладом і польською шляхтою, але й з усіма реакційними елементами Галичини, особливо з українською буржуазією. В сатиричних його творах, особливо в поемі «Ботокуди» автор гостро виступає проти галицько-української реакції, міщанської, релігійної і національної обмеженості. На са-

тирі Франка особливо позначився вплив Шевченка, Салтикова-Щедріна. Використовує Франко іноді і сатиричні прийоми Гейне.

Революційно-демократичний ідейний зміст збірки «З вершин і низин» ріднить її з бойовою, гнівною, пристрасною політичною поезією Шевченка. Франко — поет з величезним обдаруванням — ніколи, навіть у ранній творчості, не виступав епігоном Шевченка, хоч у багатьох його творах, крім ідейної спільності, є й подібні образи:

Борітеся! Терпіть! По всій землі
Рівняйте стежку правді.

У поезії «Бувають хвилі» поет надає нового звучання Шевченковим образам: «Огонь страшний... спалить всю зелю тую... і наче золото в горнилі... засяє правда й воля в нім...»

Така сама ідейно-художня спорідненість спостерігається і з російською революційно-демократичною поезією, зокрема з Некрасовим. Ця спільність особливо відчувається в поезіях «Гадки над мужицькою скибою», «Гріє сонечко». В останній поезії звучать некрасовські заклики з поезії «Сеятелям»:

Сійте в головах думки вольнії,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастя й волю всіх!

У поезії Франка кінця 70-х—80-х років у повній мірі виявилась уся сила його великого поетичного таланту. З вузьких провінціальних закутків він вибився на широкі простори передової, демократичної літератури. Визвольні, революційно-демократичні ідеї, що відбивали вже боротьбу праці з капіталом, він втілював у форми сонету, октав, терциї і інших строфічних побудов, з яких багато до нього не було в українській поезії, — використовуючи найрізноманітнішу образність, ритміку, інтонацію. А разом з цим Франко добре відчував і красу народної творчості, особливо пісні. Надзвичайно великі заслуги поета у творенні літературної мови. Вибившись з полону штучного, мертвого «язичія», Франко сміливо використовує народну мову Галичини. При наявності ще деяких діалектизмів, поодиноких і штучних форм (наприклад, закінчення «Вічного революціонера» — «розвидняющийся день», що римується зі словом «огень»), поет стає одним з найвидатніших творців загально-української літературної мови.

У збірці «З вершин і низин» Франко виступив як геніальний поет-новатор, мислитель, революціонер-демократ, борець проти всіх видів реакції, виразник визвольних прагнень широких народних мас. Збірка була новим явищем не лише в галицькій, а в усій українській літературі. На ній виховувались визначні українські поети, зокрема й Леся Українка.

Збірка «З вершин і низин» ще в першому виданні 1887 р. різко виявила розмежування революційно-демократичної і ліберально-буржуазної течії в галицько-українській літературі. З негативною рецензією на збірку в органі «народовців» журналі «Зоря» виступив Г. Цеглинський, заховавшись за ініціалами Г. Ц. Народовський критик і письменник відчув революційно-демократичну тенденцію в поезіях Франка і намагався її заперечити, виходячи з ліберально-буржуазних позицій.

У другому виданні збірки поет ще посилив боротьбу проти галицької реакції і її ліберальних прихвоснів.

В третій збірці поезій Франка — «Зів'яле листя» (1896) і в п'ятій його збірці — «Із днів журби» (1900), що близько стоять одна до одної, переважає інтимна лірика. В мотивах журби знаходять вияв складні особисті переживання, які пояснюються кінцем кінцем суспільними причинами — реакційним оточенням, проти якого поет революціонер-демократ послідовно боровся.

Збірку «Зів'яле листя» не можна трактувати лише в плані автобіографічної лірики. Схарактеризувавши збірку як «ліричну драму» і не бажаючи, щоб читачі ототожнювали думки й почуття, висловлені в ній, з думками й почуттями самого поета, Франко в передмові до першого видання вдався до літературної містифікації, — зазначив, що він начебто відтворює щоденник самогубця. У передньому слові до другого видання Франко з'ясував, що перша передмова була літературною фікцією. Слід взяти до уваги, що сам автор характеризував вірші цієї збірки, як найсуб'єктивніші «із усіх, які появилися у нас від часу автобіографічних поезій Шевченка», та при тім вважає їх найбільш об'єктивними «у способі малювання людського чуття». З цього погляду образ ліричного героя «Зів'ялого листя» можна порівняти з персонажами епічних творів письменника.

Буржуазні націоналісти, декаденти всіляко підносили збірку «Зів'яле листя», протиставляючи її громадянській політичній ліриці «З вершин і низин». Не заперечуючи

значення окремих поезій нової збірки, слід підкреслити певний відхід у ній Франка від попередніх революційно-демократичних позицій.

Вже в збірці «Зів'яле листя» виявилось ще дуже невіразне прагнення поета подолати сумні настрої. У передньому слові до другого видання Франко висловив сподівання, що «теперішнє покоління знайде в них не одно таке, що відгукнеться в його душі зовсім не песимістичними тонами». До таких поезій належать передусім прекрасні стилізації народних пісень: «Зелений явір», «Коломийки», «Червона калино», «Ой ти, дівчино», «Ой, жалю мій, жалю» та інші.

Перемога громадянських мотивів позначилася на збірці «Із днів журби». В поезії «І знов рефлексії» Франко звертався до людей, до народу з такими словами:

Чи крові треба — кров за вас проллю,
Чи діл — я сильний, віковічні скали
Розтрощу, на землю повалю...

Глибокий соціальний антагонізм між поміщиками і трудящим селянством, страждання біднішого селянства відображено в циклі поезій «Спомини». Мальовничі образи природи, перейняті співчуттям до «потомленого люду», знаходимо в циклі «В плен-єрі».

Четверта збірка «Мій Ізмарагд» (1898) і близька до неї за своїм характером остання збірка оригінальних поезій «Сепрег Тіго» («Завжди новобранець учень») (1906) сповнені філософських роздумів, і після збірки «Зів'яле листя» знаменували деяке піднесення громадянських мотивів у творчості Франка. Разом тим у ряді поезій в обох збірках помітний деякий відхід його від позицій революційної демократії і перехід на точку зору абстрактного гуманізму.

Досліджуючи стародавню літературу, готуючи до видання «Апокрифи й легенди з українських рукописів», перекладаючи на українську мову окремі зразки стародавньої літератури, Франко використовував певні улюблені ним теми в оригінальній ліричній поезії. Так була створена збірка «Мій Ізмарагд»¹, в якій поет по-своєму переосмислює теми, мотиви й образи стародавньої літератури, ставить їх на службу демократичним, визвольним

¹ «Ізмарагд» — назва збірки статей і притч стародавньої руської літератури.

завданням (цикл «Притчі», «Паренетикон» та ін.).

У сатиричному плані трактує Франко деякі агіографічні, житійні мотиви («Un soeur simple») — «Свята Доместіка», «Життя і страждання і спіймання і смерть і муки і прославлення преподобного Селедія». В цих та інших подібного роду поезіях поет-демократ боровся проти релігії, проти ідеалізму, картав експлуаторський суспільний лад, пропагував ідеали соціального й національного визволення, свободу, рівність і братерство трудящих всесвіту.

Створюючи поезії філософського змісту, Франко, як і раніше, продовжував реалістично зображувати злиденне життя галицького трудящого селянства (цикл «По селах», «До Бразилії»).

Цикл «Поклони» спрямований проти галицько-українських буржуазних націоналістів. У поезії «Сідоглавному», адресованій, очевидно, лідерові галицької буржуазії Ю. Романчукові, Франко протиставляв фальшивому псевдопатріотизмові рутенців, буржуазної інтелігенції справжню щирю любов до рідного краю, до народу. Уся поезія побудована на цьому протиставленні, на яскравих антитезах у кожній строфі:

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.

Боротьбі проти рутенців присвячені інші поезії цього циклу: «Поет мовчить», «Україна мовить», «Рефлексія». Сюди ж входила і поезія «Декадент». Коли критик і поет В. Щурат в одній із своїх статей назвав поезії циклу «Зів'яле листя» «об'явом декадентизму», Франко сприйняв це за образу для себе. Відповідаючи критикові, він вказує, що мотив жалю й туги в його піснях не провідний. Головним у своїй творчості поет вважав мотив боротьби за волю:

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я хлопський син, пролог, не епілог.

Поезія «Декадент» є прекрасною самохарактеристикою провідних ідей творчості Франка і разом з тим перший одвертий виступ в українській літературі проти занепадницького характеру буржуазного мистецтва доби його

розкладу. Франко критикував філософію і естетику декаданса, викриваючи його культ брехливості і зради народу.

Збірка «Semper Tigro» об'єднує зразки філософської лірики поета. Поруч з поезіями, в яких позначились суперечності його світогляду, Франко рішуче стверджує атеїстичні, матеріалістичні погляди на світ («Страшний суд», «Нові співомовки» та ін.). Енергія Франка в боротьбі з реакцією не слабне, поет не втрачає віри в остаточну перемогу («Конкістадори»).

В поемах Франко продовжує і поглиблює розробку мотивів своєї лірики. Епічні його твори можна поділити на три групи: 1) поеми, в яких автор, віддаючи данину просвітницьким прагненням, поетично переспівує стародавні легенди («Смерть Каїна», «Цар і Аскет»), 2) відгуки на галицько-українську дійсність в її давньому і відносно-недавньому минулому. Часто одні й ті самі теми опрацьовуються в поетичному жанрі і в наукових студіях: поема «Панські жарти» і студія «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині», поема «Іван Вишенський» і досліді про Вишенського; 3) узагальнення широкого ідейного плану, пов'язані з проблемами сучасності («Похорон», «Мойсей»).

Поема «Мойсей» (1905) є одним із найбільших досягнень поета. Фабульним джерелом її є біблійний переказ, але в інтерпретації Франка під впливом революційних подій у Росії він став роздумом про шляхи українського народу.

Зберігаючи зовнішню схему давнього переказу, Франко розв'язує складну проблему взаємин вождя і народу. У центральній постаті Мойсея він зображує вождя, який вказує народові кінцеву мету його руху — ідеал нового суспільства. Трагедія Мойсея полягає в тому, що йому бракує стійкості. Хай на хвилину, все ж він зневірився в правильності обраного шляху й за це був покараний. Показуючи смерть Мойсея на порозі нового життя, Франко разом з тим висловлює віру в перемогу народу, — адже народ обирає новго вождя Єгошуа, який кличе, піднімає народ до бою. Поет не малює народ суцільним, не отожднює його з «юрбою». Стверджуючи волю народу до перемоги, він разом з тим характеризує ті реакційні сили, що чинили опір Мойсееві, підбурювали народ проти нього. Демагоги Датан і Авірон умовляють народ задовольнитися малим, відмовитись від далеких ідеалів, від важкої і наполегливої боротьби за їх здійснення. За це демагогів

чекає належна кара: «Авірона камінням поб'ють, а Датана повісять».

Буржуазно-націоналістична критика спочатку одверто полемізувала з революційно-демократичними ідеями Франка, будь-що намагаючись знецінити його творчість, згодом прагнучи залучити поета до свого табору, вона твердила, що Франко відійшов від громадянських тем до «загальнолюдської» тематики. Буржуазно-націоналістична критика підносила слабші, менш цінні твори поета, викривлюючи, фальсифікуючи його спадщину.

Поезія Франка в основній своїй частині перейнята матеріалістичними ідеями, революційно-демократичним протестом проти експлуататорського суспільного ладу, незборимою певністю в перемогу народу є поряд з поезією Лесі Українки найвищим здобутком української дожовтневої поезії після Шевченка.

Проза письменника-демократа становить також видатне явище української літератури. Франко написав дев'ять повістей і понад сто оповідань і новел. У першій повісті «Петрії і Довбушуки», написаній штучним «язичієм», на матеріалі з життя гуцулів, він поставив проблему господарського й культурного піднесення селянства. Тут особливо позначилася ще ідейна обмеженість Франка — проблема розв'язується в плані народницьких уявлень про село.

Злам у світогляді відбивається і на прозовій творчості письменника. Франко стає на шлях глибокого вивчення і відображення сучасної дійсності, на шлях критичного реалізму. Так з'являються перші реалістичні образки: «Вугляр», «Лесишина челядь» та ін.

Франко хоче створити широку картину звичаїв, життя Галичини — «змалювати побут галицької Русі в різних околицях, у різних суспільних верствах та родах занять» (передне слово до «Батьківщини»).

В прозі Франка, що певною мірою здійснює цей задум, ми можемо виділити тематичні цикли, присвячені окремим верствам, суспільним групам тогочасного суспільства. Франко відтворює життя робітництва, селян і сільських ремісників, інтелігентів, описує життя у в'язниці, в школі тощо. Окреме місце посідають сатири-памфлети («Рутенці») та соціально-дидактичні казки, споріднені з казками Салтикова-Щедріна («Свинська конституція», «Як пан собі біди шукав») та Льва Толстого («Без праці», «Терен у нозі»).

Проте в цілому свій грандіозний задум письменник не здійснив. Цьому перешкодили надзвичайно тяжкі, несприятливі умови праці — арешти, переслідування, часто відсутність власного журналу. Окремі оповідання, нариси з'явилися як частини задуманих, але не написаних романів і повістей. Письменник надавав перевагу в прозі жанру новели, ескізу: «Новели, — казав він, — се найбільш універсальний і свободний вид літератури, найвідповідніший нашому черговому часові».

Джерелом прози Франка була не література, не фантазія, а живе життя: «принагідні оповідання знайомих, фігури, здибані в вагоні, власні спомини та спостереження». Надаючи другорядного значення фабулі, письменник зосереджував увагу на образах людей, на їх настроях, переживаннях, уникав безпосередніх авторських висловлювань, сентенцій.

Пишучи прозові твори, Франко передусім прагнув привести читача до належних висновків суспільного характеру. Він писав Павликові: «Пишучи що-небудь, я зовсім не хочу творити майстерверків, не дбаю о викінчення форми і т. д. не тому, що се само собою нехороша річ, але тому, що на тепер головне діло в нас сама думка, — головне завдання писателя — порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думки».

На всіх етапах своєї творчості письменник, лишаючись вірним принципам революційного демократизму, критично ставився до сучасної йому капіталістичної дійсності.

Одним із найвизначніших задумів Франка є, так би мовити, «бориславський» задум. Видавши 1877 р. збірку під назвою «Борислав», письменник продовжив здійснення цього задуму в повістях «*Voas constrictor*» (1878), «Борислав сміється» (1881—1882).

Тоді то зрозумів я перший раз,
Що не Баярд, борець непоборимий,
Не Дон-Жуан, жіночих серць побідник,
Героєм наших днів, а продуцент, робітник...

У передмові до першої збірки автор з'ясував назву, говорив про Борислав як новий промисловий центр, про тяжке життя зuboжілих селян, які відусіль тягнулися сюди на заробітки. Письменника турбували численні жертви серед робітників, жорстокий визиск, що панував тоді в Бориславі, і як наслідок цього деморалізація частини селян, які ставали робітниками.

У перших оповіданнях бориславського циклу («Ріпник», «На роботі») Франко порушує проблему деморалізації селянства. Герой першого його оповідання «Ріпник» Іван після смерті Фрузі «перероджується», повертається з Борислава в село, до сільського господарства. Сюжет оповідання цілком відповідав завданням, що їх ставив собі Франко в передмові. Пізніше сам автор зрозумів штучність цієї розв'язки і зовсім переробив сюжет: гине спочатку Фрузя, гине зрештою і Іван. У цій переробці оповідання набуло більшої реалістичної сили, переконливості.

В оповіданні «На роботі» зображено недавніх селян Гриня і Матія, що прийшли на заробітки до Борислава. Гринь теж збирається повернутись на село. В цьому творі Франко піднісся вже до ширших узагальнень. Він створює фантастичний образ Задухи, яка привиджується Гриневі, показує йому своє царство. В цих картинах яскраво показано царство хижачької експлуатації в період первісного капіталістичного нагромадження в Галичині.

В оповіданні «Навернений грішник» відображено атмосферу ажіотажу, прагнення заможних селян швидше розбагатіти на видобутку нафти. Франко сміливо показує зажерливого попа, який з цинічною одвертістю вимагає від Василя Півторака грошей за похорон ще живої його дружини. Назва оповідання має, по суті, сатирично-викривальний характер.

Зростаючи ідейно, глибше ознайомлюючись з робітничим життям, беручи все активнішу участь у робітничому русі, Франко змінює настанову, висловлену ним у передмові до «Борислава» і починає зображувати життєві інтереси робітництва, їх боротьбу з капіталістами.

Уже в повісті «*Voas constrictor*» (змій-полоз) він реалістично показує капіталістичний визиск, створює типовий образ капіталіста-хижака Германа Гольдкремера. Повість написана ще до першого арешту. Подій у ній небагато, всі вони відбуваються протягом однієї доби. Події минулого розгортаються в спогадах головного героя. Цим основним композиційним прийомом повість нагадує нам твір П. Мирного «Лихі люди». Саме в цей час Франко читав повість Мирного і в листі до Драгоманова ділився своїми враженнями. «*Voas constrictor*» своїм жанром — соціально-психологічна повість. У центрі уваги автора весь час перебував Герман Гольдкремер — новий тип буржуануворіща (нового багатія). Герман походив з бідної родини, почав з дрібного нагромадження. Отруйна жадоба до

грошей, до збагачення стає єдиною пристрастю Германа. Обдурювання, зловживання, нещадна, немилосердна експлуатація — ні перед чим не спиняється Гольдкремер, заглушаючи в собі всякий внутрішній голос. Так він стає першим багатієм серед бориславських капіталістів. Герман — представник галицької єврейської буржуазії, але ніде, в жодній деталі, Франко не стає на шлях Нечуя-Левицького — націоналістичного підкреслювання цієї приналежності. У повній мірі тут виявилась сила Франкового критичного реалізму. Читач знайомиться з героєм повісті в момент рефлексування, коли капіталіст відчуває себе невдоволеним життям. Повість названо «Воа constriCTOR» тому, що образ, цей відіграє провідну роль. Це образ окремого хижака-визискувача, в даному разі Германа Гольдкремера, і в той же час символ капіталізму, що душить у своїх лещатах усе живе, вбиває людяність.

Досить широко показано в повісті життя робітників. Дуже часто з жахливими умовами праці робітників читач знайомиться крізь призму сприймання самого Германа. Через це картини стають ще більш переконливими: життя робітників було справді невимовно тяжким, коли навіть капіталіст у момент рефлексії не може не звернути на це уваги.

Стиль повісті відповідає її соціально-психологічному жанрові. Подій небагато, мало діалогів, переважають описи, психологічні малюнки, внутрішня мова:

Провідним твором циклу є повість «Борислав сміється», в якій зображено боротьбу робітників з капіталістами в Галичині 70-х років, відтворено наростання суперечностей між робітниками і капіталістами, виникнення першого робітничого страйку, його поразку.

Сам Франко в «Нарисі історії українсько-руської літератури» визначив тему повісті як спробу змалювати стихійний страйк бориславських робітників, що закінчився великою пожежою восени 1873 р. Письменник обрав дуже інтересну і важливу тему. Енгельс у своїй праці «Становище робітничого класу в Англії» називав страйки в ранньому періоді розвитку робітничого руху передовими сутичками, що тільки іноді перетворюються в більш серйозні битви. Але вони з безсумнівною ясністю свідчать, що вирішальна боротьба між пролетаріатом і буржуазією наближається. Страйк є для робітників військовою школою, в якій вони готуються до великої боротьби, що стала вже неминучою.

У повісті широко відображено боротьбу між працею і капіталом. Суперечності між ними все наростають і приводять до страйку.

Одним із центральних образів твору є Бенедьо Синиця, робітник-муляр, що, усвідомивши необхідність об'єднатися для боротьби з капіталістами, стає організатором першого страйку. Образ Бенедя Синиці є цілком новим образом не лише в творчості самого Франка, але й в усій українській і світовій літературі. Досі Франко зображував у своїх бориславських творах переважно робітників, які ще не порвали зв'язків з селом. У повісті «Борислав сміється» ми вперше бачимо широко розгорнений образ кадрового пролетаря. Бенедьо — син робітника і сам робітник з дитячих літ.

Франко малює рядового робітника, ще не знайомого з теорією і практикою робітничого руху, несвідомого в політичному розумінні. Та цієї свідомості і не могло бути при перших кроках робітничого руху в Галичині. Але поступово, знайомлячись з життям нового промислового центру, Бенедьо проймається спільними інтересами і очолює боротьбу за життєві потреби робітників. Він застає в Бориславі примітивну робітничу організацію — «побратимство». Він бачить усі хиби «побратимства», сектантської, змовницької, по-суті, організації, намагається перетворити її в масову організацію навколо каси взаємодопомоги. Зароджується ідея страйку, яку Бенедьо проводить у робітничі маси. Капіталісти змушені тимчасово відступити, але внаслідок недосвідченості робітників — їх обдурено, страйк зірвано. Франко створив живий реалістичний образ пролетаря, в якого поступово народжується свідомість робітничої солідарності. У поглядах Бенедя ще багато примітивного, помилкового, але це були лише перші несміливі кроки робітничого руху в Галичині. Помилки тут через відсутність партії, брак теорії були неминучі. На цих помилках пролетаріат учився боротися й перемагати.

Іншу течію в робітничому русі на перших його порах репрезентують брати Андрусь і Сень Басараби — виразники стихійного, сліпого протесту робітничих мас. Вони ладні негайно мститися капіталістам за всі кривди. Показуючи невдоволення молодого робітника своїм вчинком (розправою з кривдником), автор повісті доводив, що такий шлях боротьби неправильний, хоч він був і неминучим явищем на початку робітничого руху, коли тільки

накресливались шляхи боротьби з капіталістами. Сам автор стояв на стороні більш свідомої організованої, послідовної тактики, що її відстоював Бенедя Синиця. Не випадковою була й така деталь у повісті: Бенедьо — сам робітник і син робітника, в той час, як брати Басараби вишли з заможних верств селянства. Характерно й те, що члени «побратимства», старі кадрові робітники Матій і Стасюра є прибічниками тактики Бенедя, а не братів Басарабів.

Образи робітників подані в типових обставинах, на тлі реалістичних побутових картин і описів. У цій повісті з особливою увагою відображено життя й побут робітничої маси. В багатьох місцях Франко дав глибоко хвилюючі картини народного горя. А головне те, що робітники починають шукати виходу, пробуджуватись, прозрівати. Рух, що почався серед робітників, повістяр порівнює з рухом бджіл у вулику, що готові знищити ситих неробів-трутнів. У Бориславі повіяло новим духом, запахло грозою: «Буря збиралась над Бориславом — не з неба до землі, але з землі проти неба... Збирались грізні хмари. То ріпники сходилися на велику робітницьку раду».

Письменник створив два індивідуалізовані типи галицьких капіталістів: одвертого хижака Германа Гольдкремера і підприємця-ліберала Леона Гаммершляга.

З образом Германа читач знайомий уже з попередньої повісті, але тепер він показаний цілком сформованим, без жодних рефлексій. Цілком новою постаттю є образ його конкурента — Леона. У нього та ж сама класова природа хижака й визискувача, але зовні він більш культурний, грає роль ліберала, Гаммершляг чув уже про робітничий рух і розуміє, що його можна прибрати до рук, розкласти його зсередини, коли мати серед робітників довірених осіб, своїх агентів.

Цілком можливо, що Франко чув про теорію буржуазного економіста Brentano, який проповідував «гармонію класових інтересів», а також про практику ліберальних буржуа Гірша й Дункера, які заснували в Німеччині 1868 р. професійні спілки зі спеціальною метою відволікати робітників від революційної, класової боротьби з буржуазією, обмежували завдання руху рамками кас взаємодопомоги й культурно-освітніх організацій. Думки й поведінка Леона Гаммершляга дуже нагадує гірш-дункерівську тактику ліберальної буржуазії.

Проте капіталіст-ліберал помилився у своїх розрахун-

ках і сподіваннях на Бенедя. Під час страйку з нього, як луска, спадає лібералізм і він знаходить спільну мову з одвертим хижаком Германом Гольдкремером для рішучих дій. Франко зірвав маску з ліберала, показавши його справжнє хижацьке обличчя.

На жаль, ця надзвичайно цікава і в ідейному, і в художньому плані повість не була закінчена; надрукована тільки в журналі, вона не вийшла окремим виданням, а тому не змогла відіграти повністю належної ролі. Але питома вага твору дуже велика — в ньому зображено початкову стадію організованого робітничого руху й перспективи його дальшого розгортання. Робітничий рух на той час уже знаходив відображення в літературі. Картини й образи з робітничого життя були в творах російських письменників: Некрасова, Решетнікова, Глеба Успенського, Слепцова, Фьодорова-Омулевського та ін. В українській літературі перші образи робітників подав Нечуй-Левицький у повістях «Микола Джеря», «Бурлачка», в західноєвропейській літературі: Є. Гаскел «Мері Бертон» (1847), Діккенс «Важкі часи» (1854), Шпільгаген «Міцною лавою» (1867), в поезії чартистів, у творах Гейне, Гервега, Веерта, Фрейліграта.

Франко робить значний крок вперед у зображенні робітничого побуту, життя, а особливо масового робітничого руху. Коли герой повісті Шпільгагена Лео Гутман не вірить у народ: «Маса, — на його думку, — і тепер ще така, якою вона завжди була і завжди буде. Вона хоче і мусить бути керована, вона не породжує сама ідеї, які керують нею», то Бенедьо Синиця, рядовий робітник-муляр в творі Франка виростає на керівника робітничої маси.

Тут Ів. Франкові належить першість у змалюванні того, як пробуджується робітнича свідомість і починає рости організований робітничий рух. Певну перевагу Франкова повість має і в порівнянні з пізніше написаним твором Еміля Золя «Жерміналь» (1885). В українській літературі повість «Борислав сміється» є одним з найкращих зразків критичного реалізму.

Франко збирався продовжувати бориславський цикл у повісті «Андрусь Басараб», але написана вона не була. Тільки через кілька років письменник повернувся до цієї тематики, змалювавши в оповіданнях «Яць Зелепуга» і «Полуйка» ще ширше, ніж у попередніх творах загальну атмосферу ажіотажу, капіталістичної конкуренції. В опо-

віданні «Задля празника» показано зв'язок між галицькою буржуазією і цісарським ладом. Бориславський цикл завершується невеликим майстерно написаним нарисом «Вівчар» (1899), де відтворено зародження психіки робітника в колишньому наймиті. Оповідання свідчить про велику вправність, зрілість Франка-новеліста. Авторська розповідь чергується з передачею внутрішньої мови вівчара. Прекрасно передано особливості лексики українського горця, багатобарвні гірські пейзажі.

Робітниче життя Франко відображав і поза бориславським циклом. В оповіданні «Муляр» (1876) показано поневіряння рядового робітника, його стихійний протест проти кривди. Оповідання було вміщено в польській робітничій газеті. Коли автор намагався надрукувати його в народовському журналі «Зоря», редактор відхилив оповідання на тій підставі, що нібито мулярі взагалі ледарі і він такого факту, про який пише Франко, ніколи не бачив.

Новаторство Франка виявилось і в розв'язанні традиційної для української літератури селянської теми. Прекрасно знаючи тяжке життя галицького селянства, письменник викриває залишки панщини, нові кричущі соціальні противенства на селі, що виникли після буржуазної революції 1848 р. («Сам собі винен», «Ліси й пасовиська», ряд сатиричних казок).

В оповіданні «Ліси й пасовиська» викрито залежність селян від поміщиків, від польської шляхти, яка знайшла спільну мову з австрійською цісарською бюрократією і українським адвокатом. Цілковите зубожіння селян відображено в оповіданні «Сам собі винен». Селянин втрачає останній клапчик землі, хату, сім'я змушена жебракувати, а сам він гине на небезпечній роботі. Селяни шукають порятунку від голодної смерті в різних промислах, але їм це не може поліпшити їхнього становища, бо на перешкоді стоять податки і весь цісарський лад («Добрий заробок», «Домашній промисел»).

Усі ці твори, широко розкриваючи кричущі факти зубожіння селянської бідноти за капіталізму, відігравали глибоко революційну роль.

Уже перші реалістичні оповідання Франка з селянського життя («Ліси й пасовиська» та ін.) викликали невдоволення в ліберально-буржуазному таборі. Письменник так згодом передав розмову, що відбулася між ним

ї редактором львівського народовського журналу з приводу оповідання «Лесишина челядь»:

— Ну що воно таке! — говорив він. — Могла була б вийти гарна ідилія, якби не той нещасний натуралізм, що псує ідилічне враження. До якої категорії творів зачислити це?

«Я відповів, згадує Франко, що про всякі категорії мені байдуже, а пишучи оповіданнячко, я попросту хотів змалювати контраст між красою природи і мізерією людського життя».

Справді ж у згаданому оповіданні не було жодних елементів натуралізму, в ньому показано звичайне буденне селянське життя, але при цьому виявлено глибокий контраст між прагненням простих, убогих людей до людського життя, до щастя і заможної-селянською, по-суті глитайською, захланністю.

У ряді оповідань Франко змалював дитяче й шкільне життя, розкриваючи бездушне ставлення учителів до учнів, показуючи, як школа конституційної Австрії калічила молоде покоління. Оповідання цього циклу («Малий Мирон», «Олівець», «Отець гуморист» та ін.) були обвинуваченням тієї жорстокої антипедагогічної системи, що панувала тоді в галицьких школах. При цьому Франко виявив себе прекрасним майстром у зображенні дитячої психології.

Ще виразніше новаторство письменника виявилось у цілій серії оповідань з тюремного життя. В «суспільно-психологічній студії» «На дні» Франко глибоко розкриває соціальні антагонізми капіталістичного суспільства. Тут особливо виявилась уся глибина Франкового реалізму. Письменник проник своїм поглядом туди, куди не заглядав ще жоден український письменник. Франко побачив у найбільш опущених людях, власне, скинутих буржуазією на дно життя, іскру людяності. Свої погляди на суспільні проблеми автор виявив в автобіографічному образі Андрія Темери, який виступає проти верхніх шарів буржуазного суспільства і за це зазнає переслідувань.

Хвилюючим художнім документом революційно-демократичного інтернаціоналізму є оповідання «До світла». Можна провести паралель між образом суспільного «дна», повтореним у новелі «До світла», і подібним образом, створеним Горьким у п'єсі «На дне».

Коцюбинський у своєму рефераті підкреслив: «Реаліст у кращому розумінні цього слова, Франко в своїх

прозаїчних творах любить спинятись на двох темах: 1) боротьба капіталу з працею і її обстановка; 2) пробудження людського чувства у людей, які здаються зовсім пропащими. Інтерес до цієї останньої теми говорить нам, що Франко має велику віру в людей».

Зазначені теми в прозі Франка виявляють основні принципи його творчого методу — показувати неприкрашену правду життя і робити революційно-демократичні висновки. Сам письменник глибоко переживав усе, що він писав:

«Я силкувався кожний такий образок виносити в душі доти, поки вжиюся у властиву йому атмосферу, не віднайду властивий йому тон і спосіб викладу. Ся праця йшла в мене дуже помалу; деякі образки мучили мене кілька літ; я по кілька разів брався викинути їх на папір, та чуючи, що «не вдає тон», відкидав написане і переходив до іншої роботи, щоб по якимсь часі знов вернути до закінчення проби. Таким робом із маленькою гуморескою «Грицева шкільна наука» я носився більше як три роки; переробляв кілька разів, прозою і віршами, оповідання «Ліси й пасовиська», «Поединок», «Сам собі винен».

Цілком новим явищем в українській літературі була Франкова сатира, в якій зривались маски з буржуазно-конституційного цісарсько-королівського ладу й колонізаторської політики Австрії в Галичині, буржуазної інтелігенції («Рутенці», «Свинська конституція», «Історія однієї конфіскати», «Казка про Добробит», «Чиста раса» та ін.).

Риси новаторства властиві й іншим прозовим циклам письменника. Окреме місце в його спадщині посідає історична повість «Захар Беркут» (1883), в якій зображено боротьбу народу Карпатської Русі проти татарської навали в 1241 р. Автор використав у творі стародавні руські літописи, але поставив перед собою спеціальне завдання дати утопійний образ майбутнього суспільства. Це відповідало Франковим поглядам на історичний художній жанр:

«Повість історична це не історія... повістяр користується тільки історичними фактами для своїх окремих артистичних цілей, для воплощення певної ідеї в певних типових особах».

Повістяр зберігає історичний колорит, дає образи монгольських ватажків Пети и Бурунди, використовує народний переказ про потоплення монгольського війська. Ра-

зом з тим він дає волю поетичній фантазії, створюючи образи народного вождя Захара і його сина Максима Беркута, боярина феодала-зрадника свого рідного краю Тугара Вовка і його дочки Мирослави.

Утопійна картина ідеальної трудової громади, де панує абсолютна соціальна рівність, не відповідала історичній дійсності, але мала правити за прообраз прийдешнього безкласового суспільства. Повість Франка має спільні риси з утопійними ідеалами російської революційної демократії 60-х років (Чернишевський у «Что делать?»).

Пригадаймо думку Леніна про Чернишевського: він «мріяв про перехід до соціалізму через стару, напівфеодальну селянську громаду».

У дальших повістях письменник звертається до сучасності — до відтворення життя польської і української буржуазно-шляхетської інтелігенції: «Лель і Полель» (написана польською мовою 1887), «Основи суспільності» (1894), «Для домашнього огнища» (1897), «Перехресні стежки» (1899). Франко використовує частково матеріали кримінальної газетної хроніки. Головним його завданням є викриття моральної спустошеності буржуазно-шляхетського суспільства, облудної «моралі панів», лицемірного панського лібералізму.

Непереконливими були спроби Франка накреслити шляхи мирного розв'язання класових антагонізмів, а також деяка ідеалізація позитивних героїв лібералів — адвоката Євгена Рафаловича в повісті «Перехресні стежки» і селянина Костя Думяка в повісті «Великий шум» (1907). Все це вияв певної непослідовності письменника, зумовленої відсталістю, недостатнім розвитком пролетарського й загально-демократичного визвольного руху в Галичині.

В усіх прозових творах, показуючи «свинцову мерзоту» оточуючої його галицької дійсності, Франко зриває всі і всілякі маски з австрійської конституційної монархії, з польської шляхти, галицько-української буржуазної інтелігенції, з реакції всіх гатунків і відтінків. Образи Франкової прози мають різкий викривальний характер.

Навіть вдаючись до окремих натуралістичних образів, картин, деталей, Франко лишається реалістом-демократом, виявляє особливу увагу до соціальних конфліктів, колізій, заглиблюється в індивідуальну психологію, дбає про художню життєву вмотивованість творів. Це й зумовлює силу, життєвість, переконливість його творів.

Проза Франка була справжньою школою для цілого ряду його сучасників — українських прозаїків.

З юнацьких років виявляв Франко інтерес до театру. Серед ранніх літературних його спроб ми бачимо історичну драму «Три князі на один престол», поставлену в свій час на сцені львівськими студентами. Згодом він пише театральні статті й рецензії (наприклад, «Руський театр в Галичині», «Зоря», 1885), перекладає твори класиків світової драматургії на українську мову («Каїн» Байрона, 1879), редагує і видає із своїми вступними статтями й коментарями Кулішеві переклади п'єс Шекспіра з 1900 р.).

Оригінальна драматична творчість Франка припадає на 90-ті роки. Драматургічна спадщина письменника складається з чотирьох великих і п'ятьох одноактних п'єс.

На тлі сучасної їм галицької драматургії всі вони різко виділяються своїм ідейно-художнім злободенним змістом. Пориваючи з шаблонами побутового театру, п'єси Франка стають поряд з кращими здобутками української драматургії.

Драма «Украдене щастя» (1891—1893) може вважатися чи не найбільшим свого часу досягненням всієї української драматургії. П'єса своїм джерелом має пісню про «шандаря» (до речі, драма мала спочатку назву «Жандарм»), записану ще в 70-х і опубліковану на початку 80-х років. Щастя украдено в усіх трьох персонажів — Анни, Михайла, Миколи. Франко пояснює це причинами соціального характеру: зажерливістю братів Анни, політичною безправністю, затурканістю селянства, нестерпним гнітом релігійних норм і законів. П'єса «Украдене щастя» є палким протестом проти приватно-власницького суспільства, що позбавляє щастя людину, калічить її. З незмінним успіхом йде ця п'єса на радянській сцені.

Віршована драма-казка «Сон князя Святослава» (1895) перейнята глибокою патріотичною ідеєю: драматург славить у ній відданість батьківщині, зображує боротьбу за єдність Русі, подолання сваволі воевод-феодалів. В умовах напівколоніального становища Галичини в цісарській Австрії, в часи зазіхань на цю українську землю з боку польської шляхти, п'єса Франка, в якій автор обстоював ідею єдності всіх руських земель, мала злободенний політичний сенс.

Заслуговує на увагу одноактна комедія «Майстер

Чирняк», в якій зображено боротьбу ремісників проти наступу великого капіталу. Франко виявив велике розуміння неминучості капіталістичної стадії розвитку суспільства, перемоги великої промисловості над дрібним кустарним промислом. Драматург створив типові образи, зокрема образ галицького соціал-демократа Криштофа, а також низку комічних і трагокомічних ситуацій.

Крім того, Франко написав п'єси: «Кам'яна душа»¹, «Учитель», «Рябина», «Будка ч. 27».

Іван Франко — організатор прогресивних літературних сил на Україні, мав значний вплив на сучасних йому галицьких письменників: С. Ковальова, Т. Бордуляка, О. Маковея, Н. Кебринську та ін.

Але й ті письменники, що були новаторами в своїй творчості, оригінальними художниками слова, як-от Коцюбинський, Леся Українка, Кобилянська, Стефаник, М. Черемшина, Мартович, відчули на собі певний вплив Франка.

Таким чином, творчість великого письменника-демократа була ніби синтезом ідейно-художніх прямивань передової української літератури другої половини ХІХ ст. Іван Франко, продовжуючи розвивати традиції Шевченка, основоположника нової української літератури, родоначальника революційно-демократичного її напрямку, став визначним письменником-реалістом не лише в галицькій, але й в усій українській літературі. Під благотним впливом російської демократичної літератури письменник переміг консервативні «москвофільські» традиції, які тяжіли над його ранньою творчістю, і вийшов на широкий шлях народності й критичного реалізму. З цього часу Франко стає невтомним борцем проти австрійського цісарського ладу, польської шляхти, українського буржуазного націоналізму, галицької реакції. Знайомий уже з деякими ідеями наукового соціалізму, активний учасник робітничого руху, письменник підносить до зображення класової боротьби робітників проти буржуазії, до критики основ капіталістичного ладу, нелюдської експлуатації.

Франко викриває залишки панщини, кріпосницького ладу на селі, даючи жахливі картини зубожіння, злиднів галицького селянства, бідноти, змушеної емігрувати за

¹ До написання «Кам'яної душі» спричинався задум І. Франка написати лібретто для опери.

океан. Письменник бореться проти галицької реакції в усіх її проявах і формах, бореться за визвольні демократичні ідеали всіма засобами: як художніми творами, так і літературно-критичними, публіцистичними.

Іван Франко був палким патріотом, революціонером-демократом. Він послідовно боровся проти німецьких, угорських, польських зазіхань на Галичину («Казка про Добробит», «Чиста раса», «Місія» та ін.), боровся проти буржуазного націоналізму як польського, так і українського. Він розумів, що польський робітник, селянин так само соціально-пригноблений, як і український. В одній неопублікованій свого часу статті російською мовою Франко писав про єдність інтересів українських і польських селян:

«Мужики депутаты начали с крайней резкостью выступать против панов..., а в добавку всего после нескольких заседаний мужики украинцы и мужики мазуры (поляки — *ред.*) соединились в один тесный «мужицкий клуб» для общей борьбы с панством».

Великий письменник революціонер-демократ на всіх етапах свого життя був другом російського народу, одверто називав себе русофілом, постійно пропагував російську літературу. Всі прагнення українського народу Ів. Франко зв'язує з визвольним рухом у Росії. В російському народі бачив Ів. Франко визволителя українського народу.

Франко виступав полум'яним агітатором за рівність і братерство всіх народів, за звільнення їх від усякого гніту. У передмові до власних перекладів він писав:

«Нація, котра в ім'я чи то державних, чи яких інших інтересів гнобить, душить та спиняє в свободнім розвою другу націю, — копає гріб сама собі і тій державі, якій нібито має служити те гноблення».

Україну майбутню великий письменник-демократ уявляв тільки в сім'ї братніх народів. У пролозі до поеми «Мойсей» він писав:

Та прийде час, і ти вогнистим видом
Засяєш у народів вільних колі...

Іван Франко — великий мислитель, революціонер-демократ, борець проти реакції в усіх її формах і проявах, був геніальним письменником-новатором, творцем невмирущих класичних творів і образів. Палкий патріот своєї батьківщини — України, чужий безрідному космо-

політизмові, він боровся проти націоналізму всіх гатунків, обстоював возз'єднання українських земель і дружбу народів

Слідом за Шевченком великий письменник висловив певність, що нащадки згадають його незлим тихим словом:

А як мільйонів куплений сльозами
День світла, щастя й волі засвітає,
То чень в новім, великім людськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.

(«До моря сліз»).

Франко не помилився. У великій Радянській Країні він є одним з найбільш шанованих і улюблених народом класиків української літератури.

Тільки на Радянській Україні творчість Івана Франка дістала повне, справжнє, всенародне визнання. Ім'я великого письменника носять колгоспи, університети, театри, школи, вулиці, майдани. Тільки в Радянському Союзі видаються повні збірки його творів, науково досліджується його життя й творчість. На творах Франка виховуються нові й нові покоління радянської молоді.

Українські радянські письменники, що також вчать ся на творах письменника, у своїх висловлюваннях про великого Каменяра відтворюють думки й почуття радянського народу. Павло Тичина називає поета-революціонера Франка «Істинним сином українського народу», «борцем за його щастя і свободу», «співцем свободи», «полум'яним патріотом».

Олександр Корнійчук ставить Франка поруч із Шевченком. «Вірний син України, — каже він, — глибоко й безмежно відданий інтересам свого народу, борець за його свободу й щастя, прапороносець його безсмертної творчої сили, — таким знає Івана Франка український народ, за це шанує його з покоління в покоління».

Ці правдиві слова визначають силу і велич Франкового генія, колосальну роль, яку відіграла його творчість в історії української літератури.

Безплатно

373966

1379

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ